

Lojze
Kovačič

Slovenija – metropola

1.

Celo naše stare celine, ki ji bomo kmalu rekali Združena Evropa, si ne znam predstavljati enovite, brez narodov, podobne USA. Le kaj bi bil ta izčrpani kontinent brez razlik v podnebjju, običajih, oblekah, prehrani, takšnega ali drugačnega vrednotenja, brez nasprotij med Rusi in Španci, Italijani ali Švedi, Nemci in Francozi, Madžari ali Angleži?

Kako pusta in monotona bi bila brez Ircev, Belgijcev, Poljakov, Fincev, brez takšnih in drugačnih idealov regij, brez kuriozitet, kot sta Liechtenstein in Monaco? Koliko otipljivih ciljev bi izgubilo naše kopnenje po daljavah! In pri tem samo korak čez prag, karakterjev, aksiomov, klime, in že smo tu v povsem novih oblikah in katastrofah. Kar v deželi A pomeni že vkoreninjeno prakso vsakdanje eksistence, nemara obstaja drugod le kot eksotična slutnja o tem, kako bi lahko tudi pri sebi doma drugače organizirali lastni vsakdan; in obratno. Vsaka dežela ali regija torej nastopa v času in prostoru s svojimi adekvatnimi prispevki (ponekod je ta, kot v Švici, postal celo denar, ki je zaradi gospodarskega razcveta in ekonomskih raziskav pridobil takšen moraličen in spiritualen sijaj, kakršnega svet še ni poznal od 19. stoletja dalje). Ali drugače povedano: Vsak je – pogojno – produkt svojih tal in klime, dnevnega reda, navad, običajev, praznikov, celo jedi, predvsem in na prvem mestu pa svojega jezika, ki izraža duhovne razsežnosti njegovega doživljenega sveta. Natančneje rečeno: seme robidnice je lahko samo seme robidnice, seme hrasta samo seme hrasta, naj to hoče ali ne. Če določena drevesna vrsta zraste lahko samo na teh tleh in nikjer drugje, potem so tudi ta tla resnica tega drevesa. Če tako religija, tako kultura, takšen vrednoten sistem, take vrste ustvarjalnost in nobena druga določa kreativnost človeka – vseeno, če se na vse to tudi poživža – potem je ta vrednotni sistem, ta kultura, ta oblika aktivnosti tudi resnica tega človeka. (Nevarno za narod pa postane takrat, kadar mu hoče drugi, večji narod ali celo kaka importirana ideologija zmanjšati pravico, da bi živel in obstajal tako, kot je doslej. Če večji narod očita drugemu, zakaj ni tak, kakor on; bilo bi podobno tisti zgodbi, v kateri hrast očita lipi, zakaj ni hrast, ker hrast hoče, da bi bilo vse enovrstno, in tako vso naravno simetrijo množinskega duha pošlje k hudiču in podžge kaos.) Noben narod pa ne bi smel dopustiti, da se spremeni v negostoljubno čredo z zapahnenjimi vrati in ljubosumno čuvano posestjo svoje sreče. Nikoli ne bi smel pozabiti, da so poleg njegovega majhnega sveta še tudi drugi mali svetovi in da je na svetu tudi še svet. So na zemlji stvari, ki vsakemu narodu pridejo prav, ko jih preneseš od drugod. Ko sem 1976 letoval na Sardiniji (ki se, mimogrede, tudi bori za odcepitev od Italije) na obisku pri ženinem bratu Didiju, ki ima svojo aziendo ob reki Tirso (na kateri smo garali vsi od jutra do večera pri 45°), je bil pri obedu za mizo s čistim krožnikom in žlico zmeraj prost stol, rezerviran za znanega ali neznanega človeka, ki bi se morebiti lačen priklatil v hišo. To je marsikaterega gosta od drugod ganilo in mogoče je kdo od njih v kraju pri sebi doma, kjer morda ta navada ni bila običajna, vpeljal isto; in če se mu to ravno ni posrečilo, vsaj ni reagiral na podoben banalen način,

kot se je to dogajalo prej, kadar se je moral na lepem soočiti s povsem novo situacijo... Ko sem bil v Ameriki, sem z veliko večjo prizanesljivostjo kakor prej mislil in gledal na Slovenijo in njene ljudi. In v Ameriki sami imajo emigranti iz Evrope in Azije svoje skorajda etnično čiste naselbine ozir. četrti po državah in metropolah, v katerih živijo podobno kot v svojih nekdanjih domovinah, nekateri s tako intenzivno nostalgijo in ob takšnih kadavrih ogolelih ali mejkapiranih mitov svojega naroda, da sem na podobno metaforično bedo naletel le še v obcestnih rezervatih z ameriških tal izrinjenih Indijancev. Mislil sem, vpricho toliko domotožnih narodov okoli sebe, na Slovenijo najpoprej povsem spiritualno – na prijatelje, ki duhovno nekaj pomenijo zanj, ker jo znajo izražati, a ker teh ni bilo, sem jim sčasoma pridružil tudi svoje nasprotnike in sovražnike, v katerih sem odkrival slično globino (ne da bi se pri tem preveč trudil, ker jo resnično premorejo); čim bolj so se odmikali dnevi, tem bolj se je pojavljala Slovenija kot moje univerzalno človeško domovanje, plastična v svojih duhovnih in geografskih aksiomih... Prekmurje, ta zategla pušča, ki brez ovir neposredno komunicira naravnost, z nebom, torej univerzumom, in kako to živi in se obnaša do asketske Gorenjske, kjer Bog, bi rekel, najbrž zaradi tesni in grbastega sveta, nastopa skopo, a individualneje... Primorska s svojim očarljivim, živahnim, premetenim, pisano prepirljivim življenjem... Štajerska s svojo skorajda surrealistično satirično dovtipnostjo in z nadvse fiksno ozemljenimi ljudmi... pa »moja« (že od kmečkih puntov naprej) zmeraj vnovič poražena, introspektirana, potrta Dolenjska... Ljubljana, ne samo kot prestolnica ali talilni lonec nekakšnega prototipa Slovenca, ampak Ljubljana s svojimi vogali in križišči kot lokalnimi domovinami, z meščani še iz predvojnih časov (baroni, industrijalci, trgovci, Židi, Nemci, Lah, pisano bando mladoletniških tolp z gradu, Žabjaka...), s tramvaji, gasami pod gradom, dvorišči sredi mest, na katerih redijo konje, prašiče, koze in po stanovanjih stopicajo petelini, ki zjutraj zvrha posteljnih omaric oznanjajo jutro svojim gospodarjem, starinarjem, čevljarjem, modistkam... skratka, na mesto z vonjem po Ljubljanici, šoti, megli in klenkanjem zvonov v zraku, z večslojnim prebivalstvom, nabitim po barokiziranih hišah do podstreh, a tudi Ljubljana kot spiritualno središče, mesto knjig, knjižnic in knjigarn, nasadov, cerkva, mostov, intelektualnih klik, elegance... skratka, na mesto, duhovno, konveksno in konkavno, individualno prenapeto za vsak ništrc... nedolžno, brez maske, evropsko – kmečko – balkansko, naivno, da je ganila moje sobesednike do solz. Slovenija torej lahko obstaja kot sinteza za vse, tudi Neslovence, tujce, s svojo vsenavzočnostjo mesto – država, nekakšen spiritualen metropolis. »A zakaj o vsem tem ničesar ne poveste svetu?« me je vprašal Fritz (vzdevek), mož moje nečakinje Gisele, holandski Indonezijec. »Zato, ker nas je sram,« sem odgovoril v skladu z razpoloženjem. »Razumem,« je odgovoril. In zares je razumel; on, čeravno je pripadal starodavni indonezijski rodovini, ki se je iz roda v rod ukvarjala z lekarništvom, je vse svoje otroštvo in mladost prebival v četrti belcev, ne da bi bil поблиže spoznal – z izjemo svojcev – niti enega od domorodcev; igral se je s holandskimi otroki, se učil z njimi, jih opazoval, ne da bi se enkrat samkrat spozabil in si vzel glavno besedo, da bi zabriljiral ali, bog ne daj, karkoli spregovoril o sebi. (Pred prihodom Sukarna, indonezijskega Tita, je vsa družina emigrirala na Holandsko.) On me je v resnici razumel.

Ta parabola je, vem, mogoče neužitna, ker prihaja od daleč. Zato od

blizu: zdaj (ko sem prejel ta vprašanja), na starost, se počutim kot na luni, kot otrok sredi odraslih, ki se igrajo s svojimi eks idejami, kakor starci, prešminkani v mladce. V svoji bolezni zapuščen od zdravih in zdravi od mene (kar se sprašujem, je le še, *kaj je človek, življenje, svet*) odgovarjam na tole urednikovo anketo zgolj iz prijateljstva, katerega sva sklenila nekdanj v »vedrih dneh svobode« pred skoraj pol stoletja. »Živio!« ... »Zdravo!« slišim iz predpotnih časov, s pokopališč ... prvi je bil jednat vzklik klerikalne, drugi jednat pozdrav svobodnjaške mladeži ... razliko so mi vbili v zavest moji sovrstniki iz Novih Jarš na cesti med njivami in parno pekarno l. 1939. Kmalu zatem je vojna dala obojim priložnost, da postavijo svojo pravo vojsko ... eni v gozdu, drugi pa v zvoniku svoje domače duhovnije. In oboji hkrati so bili kakor tisti dvoglavni otrok, ki ga je rodila kajzarica Johca: imel je sicer eno telo in eno (skupno) dušo, vendar se je sestajal iz dveh osebnosti, da ga ni bilo mogoče obravnavati na isti način in se ni dalo delati pred njim, kot da je samo eden, dokler, ... dokler nista nazadnje drug drugega pobila na potki med farovžem in hosto, tam, kamor ne pes ne Bog ni gledal. ...

»Slovenstvo,« to je od nekdanj bogata jed, ki se oddaleč vidi enaka *substanci*, od blizu pa zaveje vate hlad praznine, votlost nekakšne »definicije za onstranstvo«. Ne veš, čemu te ob tem prevzema odpor, saj nekaj ljudi naokrog zauživa to jed, eden med šoferskimi dovtipi, da bi dal vedeti sebi in vsem, kakšna zanikrna košta je to, drugi pametno, s popolno posvečenostjo v bistvo skrivnosti, tretji kakor junak, mučenec za dobro stvar, četrti uvežbano, kot da zauživa trnovsko zelje, peti med mističnim kriljenjem in metafizičnimi reki, da bi samega sebe spremenil v to jed, šesti spet kot dober občan, ki ravnodušno izpolnjuje svojo domovinsko dolžnost ... Samo na krožniku ni nič, in zdaj veš, kaj je v tebi sprožilo odpor: da je vse skupaj mistificirano in tega nikoli ne boš mogel prebaviti v svoji doživljajski konstelaciji ... Biti pisatelj pa je nekaj povsem drugega: je nora odločitev vztrajati v življenju vseskozi na ravni »človeka z občutkom« (v ravnotežju racionalnega in iracionalnega), je kadar in kjerkoli ... sredi najbolj divjega trženja, rizika, borb ... samoselekcija posameznika, da gre v tvegano eksistencialno avanturo. Tisti, ki si ob tem še nadene venec ali jarem »slovenstva« kot nekakšno višjo posvetitev svojega poziva, ravna analogno onemu, ki se odloči, da gre za »duhovnika«. Pomembno je, kaj ga je pri izbiranju bolj pritegovalo: skromna pisateljska obrt ali poetično služenje domovini. Večina pa na splošno čuti, da bi bilo življenje kar lepo in tudi beda bi bila znosna, če bi se zadovoljili samo s svojim resničnim trpljenjem in jim ušes ne bi bilo treba posojati fantazmom. Taki svoje »slovenstvo« jemljejo normalno in vsakdanje. Vseeno je, ali ga eni prepregajo s sumljivo sladkostjo ali se drugi zaradi njega ugonablajo s samozaničevanjem; kar jih odbija, je to, da nihče ne spozna bit, lastnost, sposobnost, obliko delovanja, kulturo človeka, ki živi na tem ozemlju. V tem sem jim podoben. Sam sem zaradi različnih okoliščin prej kot »slovenski« pisatelj, bolj nekdo, ki piše v »slovenskem jeziku«; ne čutim svete presije slovenstva, kar pa ni zavidljivo, saj me njegovi oratorji, kolikorkoli že so širokosrčni, nekako ne morejo umestiti, strukturalno, v domače leposlovje. Normalno popisujem sebe in sebi dostopni del človeštva na tem kosu sveta in od vseh najbližji so mi ljudje »s posebno občutljivostjo«. To so tisti, zaljubljeni v svojo smrt, ki jo vse življenje poslušajo, kaj jim govori in nalaga, in se vseskozi nahajajo na špici med svojim to— in onstranstvom. Zame je to univerzalna poteza, če

pa je tudi »enkratno slovenska«, mi takšna ugotovitev daje pravico, da se v danosti vsaj nekoliko tudi udomačim.

2.

Literatura ne nastaja po željah, nareku, »iz glave«, marveč iz živega stika pišočega z množico bralcev, v medsebojnem oblikovanju in obdelavi, zato si mora avtor pravico za svoj način ravnanja tudi izboriti; delati mora na tem, da med njim in bralci nastane razmerje, pristno, polno napetosti, sposobno, da besedo, ujeto v rojstvo, sprosti... Avtor je v tem smislu zmeraj v bralčevi službi; edino, česar se boji kot hudič križa, je, da bi se literatura nekoč morala sramovati vpričo »žive ranek«. Zato z različnimi načini, montažami in enoličnostjo, redom in difuznostjo, odprto in zaprto formo ip., zavaruje tekst, da bi v njem lahko in hitro vzpostavil čas in prostor, in to tako, da ne bi samo prikazoval, ampak predvsem *vzpostavlja* izgubljeno resničnost. Tako kultivira bralčevu recepcijo za angažirano udeleževanje v besedilu, za dopolnjevanje, svojevrstno režiranje. Sam zmeraj računam na to, da je bralec sicer kultiviran in razgledan bolj kakor v 19. stoletju, ne da bi pozabil, da je v prvi vrsti sam in osamljen in da se nikoli ne bo mogel rešiti tega, da bi nehal misliti pri tem zgolj nase. »*Sooblikovati duha naroda in njegovo usodo*« – to se sliši, kot da bi morali še naprej nositi vodo za kak katoliški misijon v Afriki. Predhodniki so v tej smeri naredili več kot dovolj, predvsem v svojih sijajnih tekstih o kmečkem življenju – klobuk dol!, obvladali so svojo snov do zadnje travice – zato mislim, da kakšnih blelih ponovitev, ko bi si neodkritosrčno natikali ohromele vloge nekakšnega drugega Prešerna ali novega Levstika, niso več potrebne.

3.

Prepričan sem, da je literatura v t.i. socialističnem bloku ušla daleč izpred t.i. Zgodovine. Ne samo, ker je sodobni pisatelj »kazil stvarnost socializma, ki je še zmeraj mislil v kategorijah 19. stoletja (marksizmu)« in s tem podstavljal »bombo naši družbi« (ta pa ga je ročno potaknila v svoje srednjeveške kehe), ampak zato, ker so zgodovinarji tačas pridno molčali ali producirali grobe potvorbe, ne da bi vsaj enkrat šepnili skozi rožice »kaj je vroče, kaj mrzlo«. Prepričan sem, da bi bila nam vsem potrebna zgodovina golih dejstev, ki ne bi bila potunkana v glazuro različnih »resnic«, ali ki bi, denimo, komparirale med sabo tiste *epohe*, v katerih so »ljudje živeli ko bilke in mističnost svojih cesarjev ali vodij zamenjavali z ideologijo, ki je opravičevala zločin«. Od zgodovine – a raje rečem od preteklosti – mi je bil zmeraj v največjo pomoč kak star časopis, razpraskana fotografija ali razglednica, kak listek, lepak ali zasebno pismo, katerega sem po naključju dobil v roke.

4.

Če si zraven, ko postavljajo kak velik mednarodni knjižni sejem in po vseh koridorjih brzijo servirne mizice, zvrhane kupa bleščečih knjig, med katerimi je tudi kaka tvoja, prevedena v tuj jezik, te obide ne le ponižnost, ampak tudi – kot kadar slišiš, da bo na svetu vsak čas 6 milijard ljudi – votel občutek nekakšne statistične nadštevilnosti. Domet je na lepem uvrščen med strele v prazno. Stvarnost potone in z njo vred otopi vsaka želja po tej sorti zvečanih dosežkov. A konkretno: doma ti preostajajo še tvoji bralci, tvoji sobojevniki, ob kontaktu s katerimi tvoje delo enkrat umre kot ob

stiku s sovražniki, drugič oživi v miljeju tebi sorodnih duš. Bralcev ni veliko, premosorazmerno z naklado tvoje knjige jih je 1500, ki v solidnem letu dni pokupijo celo zalogo. 1500 izvodov ni veliko, a enako naklado imajo po svetu tudi nova, neuveljavljena ozir. eksperimentalna dela (»Ulrik« je izšel v prvem natisu v 1525 kosih). Torej se hočeš nočeš moraš pomiriti z zmanjšanim številom knjig in pravih bralcev. (V tujini taisto knjigo v prevodu zaradi širšega jezikovnega območja natisnejo v 5000–6000 izvodih; in če se avtorju zgodi, da tam celotno naklado razprodajo v treh tednih ali mesecih – torej hitreje kot doma – avtor lahko svojim domačim bralcem pridruži še potencial teh šestih tisočev tujih bralcev, ki imajo najbrž enak, čeprav ne isti odnos do notranjih stališč tvoje knjige, kakor ga imajo doma). Vendar, če bi izvirnik izdal tudi v 100.000 izvodih, bi se konstantno jedro tvojih *rasnih* bralcev zvišalo le za malenkost na rovaš *marginalnih*. Razprodana knjiga kajpada nič ne pove o njeni kvaliteti (mogoče zatrdneje več o njeni minljivosti), informira nas le o obsegu bralske publike, ki se je polastila tiste knjige. Kar te prepriča o njeni kakovosti, so seriózne književne ocene v tujini in struktura bralcev: so to ljudje izrazite subtilne čudi, »misleči intelektualci« različnih profilov, umetniki ali celo vrhunski pisatelji, katerih delo ceniš? (Sam sem npr. zmeraj občudoval Tolstoja, Dostojevskega, Stendhala, zato me je vselej zanimalo, ali bi bili ti zadovoljni z mojim delom.) Če bi hotel postaviti merilo za kakovost knjige, ki bi zanesljivo jamčilo kvaliteto vsaj s 50% gotovostjo, bi ta shema bila videti taka: a) koliko časa je knjiga ostala živa (eno, dve, tri desetletja...); b) jo prebira preprosti bralec; c) jo prebira vrhunski ustvarjalec... Če bi se avtorju vsaj enkrat za življenja izpolnile tri kategorije iz opisane sheme, bi najbrž lahko z mirno glavo legel v grob... A naj se povrnem k živemu bralstvu. Zadnjič (21. avgusta) sem opazil v knjižnici svojo knjigo iz l. 1968, za katero vsi pravijo (z menoj vred), da se je neznosno težko pretolči skoznjo, ker vsak omaga že po nekaj straneh (takim knjigam pravimo brodolom). Ni bilo od začetka do kraja ene same strani, kjer knjiga ne bi bila podčrtana, opremljena z medkljici ali samo interpunkcijo, in to, kot zakleto, na najbolj občutljivih, ranljivih mestih; v roke sem dobil torej izvod svoje knjige, ki je bila zaradi opazk in podčrtavanj (pravih brvi med nekaterimi daleč narazen ležečimi epizodami) ter »amaterske vneme profesionalnega branja«, dvakrat tehtnejša od primerka iste neglosirane knjige, ki je ostala na polici; bila je prava korespondenca med avtorjem in bralcem, med mojim pisanjem in njegovim branjem. Meni samemu to zveni kot samohvala, a mislim si, da sem sam pač prav toliko primer kot kdorkoli. Gre mi za Melvillovo željo: »O če bi mi bilo dano, da bi kdaj lahko spoznal svojega bralca!« Pri nas, na naši osemkrat večji bralski Islandiji se to, zavoljo različnih kontaktov, uresničuje vsak dan, iz oči v oči. Na brezštevlnih književnih večerih, promocijah novih knjig (koliko založb, knjigarn, knjižnic, tematičnih dnevov, festivalov, srečanj, nastopov zmoremo na Slovenskem!), na cesti, po telefonu, v pismih, na obiskih doma, po gostilnah, klubih. Pisatelj, ki je vselej prepričan, da je svojo knjigo poslal nepovratno v čas in prostor, je bolj presenečen nad tem, ko izve, da ga berejo, kot pa če ga ne. Vseh teh bralskih stikov s pišočim bi bilo po številu seveda petkrat več, če bi bilo tudi Slovencev toliko, a vsak pri sebi ve, da v tem grmu ne tiči zajec. Problem je, ali bo pisatelju zmanjkalo bralcev. Ne verjamem. In četudi bi se to zgodilo, mora biti pisatelj pripravljen, kakor menih – puščavnik, v svoji celici odtrgan od sveta ali kakor zdomski delavec v tujini na

ravnodušnost, udarce, razvrednotenja, poniževanja, na tolčenje kamna za svoj vsakdanji kruh, da bi sredi vse svoje bede bil zmožen, da se naprej rizično bori za svojo kreativnost ali prizna umrljivost svojega dela in zažge vse rokopise, kot si je to želel Kafka. Vendar literatura ozir. beseda bo navzlic vsem različnim, a razumljivim medijem še zmeraj ostala tista, ki nosi globoka znanja, vednosti, spoznanja o posamezniku, analize, sinteze... Umestno bi se bilo vprašati: kaj bi se – ker se lahko – zgodilo, ko bi občinstvo izgubilo pisatelja? Kajti branje in pisanje nastajata iz istih pobud: iz notranje potrebe. Zato, če boš vprašal pisatelja, zakaj piše, in hkrati bralca, zakaj bere, boš dobil identičen odgovor.

5.

Tistega, ki napoveduje konec vloge nacionalne kulture v narodu vpricho Civilizacije, sicer človeško razumem – tako kot Adorna, da po travmi Auschwitzta pesmi ne bodo več mogoče – vendar je kot teza napačna in kapitulantska. Nasprotno je res – po Auschwitzu je zavoljo Civilizacije potrebno le še več pesmi. Kajti lirika je izstop iz mehanske stvarnosti. Izstop iz tiste resničnosti, katero diktira mašina, ki v vsakem razmišljajočem človeku vidi le moteč faktor, saj definirana po logiki višje urejenega sistema iz Auschwitzta reducira vsakogar le na surovino. Stopiti iz take realnosti se pravi precizneje vplivati nanjo; požvižgati se na poezijo, kulturo, pa se pravi ostajati v mašini. Treba je torej izbirati med stališčem človeka do stroja in stroja do človeka. V času torej, ko je ves svet zavoljo obveščenosti končno povezan v Zemljo, v času, ko se skozi raztrgano zaveso kozmopolizma, ki je izgubil nekdanji lesk in pomen, svet nagiba k slehernemu posamezniku, lokalnemu prebivalcu, in ne le masi, da bi slišal, kaj on osebno misli o vsem, v času, ko se sleherni napreza iz petnih žil, da bi zapazili njegovo originalnost (četudi še tako odurno), skratka, v momentu, ko svet vsepovsod zbira svoje analitične koščke, da bi se znova sestavil, je aprioristično dociranje o koncu funkcioniranja neke nacionalne kulture »pri osmišljanju in oblikovanju« panično naklepanje in krakanje iz ust tistih, ki sedijo v mašini. Da pa je Civilizacija videti trajna, je to zavoljo tega, ker sočasno išče in sanja nenavadne spremembe, ki bi jo za večno naredile nespremenljivo mlado.

Jezik pa je domovina. Vsak ima na svetu še eno domovino, naj fizično izgubi ali ne – to je njegova materinščina. Naj hočeš ali ne, prvo besedo, prevedeno iz megle tvojega notranjega jezika, moraš zapisati v svoji materinščini, naj je ta jezik velik, da ima povsod svojo domovino, ali neznaten, spačen, kakor jidiš, v katerega slovstvu iz mešanice nemškega in hebrejskega jezika čutiš rezko tegobnost po vsem svetu razseljenih Židov. Ni pardona! Vsak jezik je duh svoje rase – zato so nekateri jeziki tako naježeni drug proti drugemu, celo sovražni, ker so zasukani sami k sebi, navznoter, da bi obranili potrebe in podobe, nastale pod njihovim obnebjem. V tem smislu je duha jezika dobro razumel Becket, ki je svoj izvorni, v angleščini napisani roman z odločilnimi stilnimi in vsebinskimi spremembami prevedel v francoščino. In ko je sedel s prevajalcem svojih del v nemščino blizu Heidelberga, je svoj roman ponovno modificiral in nekatere pasaje malodane napisal nanovo. Temu se reče prelitu duha enega jezika v duha drugega, udomačiti mentaliteto, izkustvo, smisel za duhovitost, igro, strast, melodijo ene rase drugi. Torej je jezik duh, v katerem pisatelj doživlja svet in občutja o njem pri sebi najbližjem in najdostopnejšem delu človeštva

– narodu. Slovenščina mogoče pripada najmanj razumljivim jezikom na svetu, mogoče je obsojena na izumrtje. Ampak prav to mora biti pisatelju še dodaten izziv, ko se bori, da bi z zrišča izkustvenega sveta kreiral pozicijo Slovenca, njegova življenjska občutja, zmote, trenutne želje, dolgotrajne poraze. Kafka, ki nemara jezikovne marginalnosti ni poznal, je pisal nalašč iz pozicije Žida (ki bo nekoč kot surovina plus zobno zlato končal v Auschwitzu) ali Faulkner, ki se je naredil za črnca, ko je pisal iz situacije ameriškega juga. Iz ene najneznatnejših provinc sveta, Judeje, datira nastanek Svetega pisma. Pisati je mogoče kot peti na dva načina: iz grla in prsi. Glas iz grla je mnogo bolj gibek, pravi Tolstoj, kakor oni iz prsi, ta pa, čeprav bolj grob, grabi bolj v živo. Še vedno je torej bolje peti iz prsi, čeprav je manj natančno, pomanjkljivo, okorno, grobo. Še zmeraj je bolje pisati iz srca kot iz glave, v svoji majhni materinščini, kot v vsem dostopnem, poenostavljenem franko jeziku ali v kakem poslovnem narečju za vsakdanjo rabo. S tem je prekletstvo pisatelja dopolnjeno: ima kakor Sokrat v Ksan-tipi še eno oviro pri neposrednem komuniciranju z večnostjo.

7.

Pisatelji so bili zmerom – od predvojnega PEN kongresa v Dubrovniku – bolj enodušni v politični opoziciji kot v stvarih literature. V socialističnih deželah so zavzemali pomembna mesta: kot državni pesniki ali arestantske duše po gulagih. Zahodni pisatelji so, v primerjavi z njimi, veljali za prava ničeta; zato so bili zmeraj nekoliko zavistni na slavo, v kateri so se košatili socialistični lavreati, kot na avreolo mučencikov in apostolov, ki je obdajala pisce one druge vrste. Da so danes, po zlomu sistema v svojih deželah, pisatelji postali predsedniki vlad, ministri, ambasadorji, poslanci, ni nič nenavadnega: edini so, ki so lahko ljudstvu predložili čiste račune o svoji preteklosti, dokaze, da pripadajo manjšini, ki je v najtežjih časih zmerom nekaj mislila in hotela. Ta njihova prednost, čisti aktivni humanizem se bo tisti hip, ko se bo pasivizirala politika, spet ne bo postala važna. Njihova prednost se bo spremenila v slabost, kajti gospodarski problemi in nemožnosti preživetja so tako pošastni, da jih bodo morali zamenjati realisti. Ni važno, če bodo ti neumni, nerazgledani, primitivni, požrešni, da bodo požrli pred sabo in za sabo vse, kakor rakovice: pomembno bo, da bodo namazani z vsemi žavbami, da bodo delovali natančno kot ure in kakor legendarni zaščitniški gangsterji puščali na poti tudi nekaj drobtin za ljudstvo. In seveda ne bodo hoteli dol, ko so že enkrat gori, in ljudstvo jih bo razumelo veliko laže kot blebetanje tistih, ki bodo še nekaj hoteli. V prihodnosti ni razloga za pisatelje na vodilnih položajih, razen seveda, če bodo izgubili v sebi pisatelja, t.j. človeka z občutkom... Bilo je pred leti, ko sem ob Hessenskih književnih dnevih (Frankfurt a/M) v okoliškem naselju prisostvoval zborovanju politikov različnih strank ter pisateljev, pripadnikov teh strank in svobodnjakov. Obravnavali so temo Kultura in politika. Bilo je žalostno in smešno. Govorili so drug mimo drugega. Politiki vladajočih in opozicijskih strank so razpredali svoje nič povedne impotentnosti, pisatelji so jim kot jeznoriti otroci vračali milo za drago, z besom, kričanjem, oponašanjem laježa, prevračanjem stolov, mikrofonov, razbijanjem po pohištvo. Kar čudil sem se, da ne obvladajo družboslovne terminologije (naši pisatelji iz samoupravnega sistema bi bili vpriči njih ultra-retoriki pravno-politične govornice.) Najhuje je bilo, da se je občinstvo smejalo obema stranema hkrati, »Sonderlingom«, »Verrückten« ali »Entarteten«,

med peresarji, kot mrzlim ribam politikov (in to v času, ko so avtorji v sosednji DDR s svojo pametjo, osebnim zgledom, književnimi kvaliteta-tami, preciznimi zapažanji o družbi imeli odmev po vsej ZRN). Hkrati pa so se mi ti pisatelji zasmilili, bili so slabo oblečeni v ceneno konfekcijo, nezdravega videza, brez denarja za prenočevanje, brez avtomobilov itd., čeprav so garali kot črnici in so nekateri, najbolj znani med njimi, imeli založniške pogodbe kar za deset let naprej (videl sem tak programski prospekt ene od založb, v njem so propagirali knjige prisotnega popularnega pisatelja do l. 1995: za vsako leto anotacija ene knjige, ki jo bo moral avtor še napisati). Najedli in napili so se zastonskega vina in sendvičev in se po sedem komadov natlačili v avto katerega od prijaznih politikov ter se odpeljali domov, v svoja strešna stanovanja v Frankfurtu. Življenje je zanje že pred davnim izgubilo perje. Mislim, da se bo pri nas prav tako; pisatelj-ska društva, PEN itd. bodo izgubila svoj pomen in vpliv v družbi, ostale bodo kvečjemu stanovske organizacije brez kakršnikoli karizmatičnih predznakov, enako se bo godilo pisateljem zasebno. Brani ali nebrani, s svojim slovenstvom ali brez njega, bodo obtičali po nepomembnih, komaj opaznih koticah našega družbenega življenja. To bo končno normalen položaj za doslej nekoliko privilegiranega slovenskega pisatelja, ki je do tega hipa rasel v »topli gredi naroda, pestovan od tega naroda«; in hkrati prvinska priložnost, da s kreativnostjo dokaže svojo vrednost. Mnogi pisate-lji so morali živeti tako tudi v preteklih štirih desetletjih pred vojno in med njo. Menjava družbenega sistema je samo vračanje nazaj: na startno pozici-jo.

8.

Komaj se rodimo, že pripadamo. Majhen narod pripada margini, ki, ponavljam, zmeraj o nečem razglablja ter nekaj hoče. Mogoče smo doslej nosili povečane konture svoje nacionalne usodnosti pred seboj, kakor staro-grški igralci svoje maske, ki so predimenzionirali njihov obseg: nobeden od občinstva se ni mogel normalno, z ramo ob rami postaviti obnje, za to so vsemu, kar se je odvijalo v nepremostljivi razdalji, prav toliko verjeli kot ne. Zdaj se je bajka preselila v avditorij in postala dejstvo. Zdaj se prič-kamo vsi in se mlatimo vsevprek kot postrežki na kolodvoru. Tudi tale anketa je poziv na opredeljevanje, in čeprav sem pristal nanjo, lahko pogumno rečem, da sem v resnici veliko boljši kot pa to tuje bitje, za kakršnega se poskušam predstaviti v tem javnem izjavljanju o javnih rečeh (in podobno mislim o vsakem udeležencu v celem orkestru). Strastnost, zagrizenost, ideološkost, neenotnost pri iskanju skupne rešitve je nemara posledica naše geografske duhovne obmejnosti, fascinacija ob kontaktih z germanskim, romanskim, slovanskim pa svojevrstnim madžarskim živ-ljem, ki močno ali šibko vpliva na voljo in misel našega skupnega načrta o usodi Slovencev. Pravzaprav ostaja za vse le Ljubljana kot katalizator, ki naj bi proizvedel nekakšen nacionalni prototip, ki bo formiral slovenski nacionalni superorganizem. Torej bi morali svoje družbeno življenje organi-zirati natanko po žuželčjem vzorcu, v katerem ni osebka, in podeliti svojim državljanom vloge, v katerih bi morali vsi disciplinirano vztrajati do konca preplaha. Ampak to ne gre, naj si to v nekaterih trenutkih še tako želimo, ker smo dvakrat definirani, enkrat kot skupnost izrazitih individualistov, drugič po svoji notranji neenotnosti. Nekoč je neki stari slovenski misijonar, ki je obiskal rodni kraj, primerjal Slovenijo s svojo novo domovino, Benga-

lijo. Tukaj kakor tam živijo ljudje različnih kultur in mentalitet, v bistvu narod mešanec, ki je ob vprašanju obstanka in prihodnosti svoje dežele (kakor vsi, ki se tam, kjer so doma, ne čutijo doma) našli naposled skupno dobro, ki jih je vse, vroče in hladne glave, povezalo s skupnimi načrti in deli. V čem je tragedija velikega naroda? (je dociral). V tem, da je imel velik vpliv po vsem svetu, medtem ko na lastnega doma ni pazil in so mu ga pobrali. V čem je prednost malih dežel? Da imajo tak vpliv samo zase, da jim sicer nič ne ostane za svet, vendar jim zato tudi nihče ne more ničesar ukrasti. Toda zdaj je treba v svet, da nam vsa energija ne zgori doma. Zdi se, da veliki narodi, dežele, umirajo izvotkani in da je nastopil čas malih narodov, vitalnih naselbin, provinc. V primeru, da bomo kdaj oklicali suvereno Slovenijo, bomo morali vsem našim pokrajinam podeliti avtonomijo na ravni kantonov. Hvala bogu imamo primerov za to po svetu na pretek.

9.

Kjerkoli sem, v tujini ali doma, mislim na Slovenijo zmeraj le kot na metropolo. In to v celem, tako kot na London, Pariz, New York. Brez Amerike, Francije, V. Britanije. Te države figurirajo v moji zavesti samo kot zaledje, povečava provinc. Kar se resničnega, najboljšega ali odurnega zgodi na svetu, se sproža v teh in morebiti še petih drugih glavnih mestih t.i. mestih – državah. Svet je sestavljen iz metropol, ki imajo do svojih držav enako razmerje kakor matično mesto v stari Grčiji do notranjih in zunanjih naselbin. Torej si mislim – vse takole v glavi brez interpunkcij, naturalistično odprto, da se misli razgubljajo v brezkončno perspektivo – čemu ne bi Slovenija v enem postala tak metropolis, mesto–država? Nekakšna matična oaza za tiste, ki še znajo misliti, »kričati« v svet, ki še nekaj hočejo, ki ne marajo izgubiti svojega občutka in razumevanja, ki se ne pustijo kolonizirati od mašine, ne tehnizirati svojih čustev, ki iščejo zaveznike v boju zoper vse to, prebitek v času, ki naj bi ga užili kot subjekt ne samo za tisti trenutek pred smrtjo, ampak tudi sredi življenja. Ne govorim o kakšnem umetnem izolatu, prej o »cvetoči pokrajini sredi Evrope«, če upoštevam vse, kar se dogaja po svetu v imenu tehnološkega napredka, ki gre hitreje od nas, tako da zaostajamo skoraj na stopnji človečnjaka – in če pomislim na vse teze, s kakršnimi nas obstreljujejo tisti, ki govorijo v imenu praktične tehnike. To je ena »subjektivna« možnost eksistence, prav toliko romantična ali realna kot vse druge. Predpostavljam, da bo Slovenija samostojna – zmeraj je treba vzeti skrajno varianto, da bi prišli do alternativnih. Samostojna Slovenija bi morala prenesti na svoji grbi poleg vseh drugih težkih sprememb tudi preoblikovanje slovenskega nacionalnega značaja, o katerem se je toliko govorilo, prilagajanje novemu položaju, podobnega približno tistemu, kakršnega so Židje, te večne, dobre duše in preganjani navici doživeli ob ustanovitvi države Izrael. To bo seveda ura skupne nevarnosti, ko bomo odkrili, da spadamo skupaj in bo vsak Slovenec potreboval samo svojega slovenskega soseda; to bo ura, ko bi morali vsi ob istem času zreti v isto smer. Trenutek, ko bodo odpadle vse pretveze, da so drugi (narodi, ideologije) krivi naše usode in bo treba izpostaviti goli obraz zaušnicam, s katerimi svet, ki smo ga zmotili v njegovem pasivnem humanizmu, ne bo skoparil. To bo ura, ko hlapec postane gospodar in bo treba vsaki besedi in vsakemu delovnemu zamahu neizprosno dodati nekaj povrh: namreč smisel. Vsakdo naj bi zato povprašal sebe samega, če to zmore. Od

tega odgovora je vse odvisno. Vendar se vprašajmo: In zakaj ne bi bili suvereni, ko je lahko vsa afriška celina razparcelirana na desetine neodvisnih držav in državic, od katerih so nekatere, na otoku in celini, po dimenziji in številu prebivalstva tri– do osemkrat manjše od naše dežele? Se podobna razcepitev ne sme zgoditi našemu staremu evropskemu kontinentu, samo zato, ker ji je nekoč roka starega zvičajnega Administratorja v Versaillesu zarisala »večne« meje, v katerih smo se potem morali navaditi živeti? Vendar, ta Evropa je stara, opustošena in je izgubila precej svoje zgodovine. Nima več dovolj lastne življenjske sile. 80% surovin je v rokah drugih. Vsi viri energije in vitalnosti so last tretjega sveta. Mi pa smo še vedno nekoliko otroci narave in svojih pradedov, dediči pregovora »kamen na kamen palača«, a podati se moramo v svet hitro ustvarjenih milijonov, ker ima vsaka najmanjša reč, tudi odpadek, svojo ceno. Pred nami je prej pustinja kakor oaza. Kdo bo povedel slovenski narod skozi? Vsekakor pravi lisjaki, ne pa zdajšnji zajci. Slovenci, ki niso več slovenski Slovenci, marveč so angleški, francoski, ameriški, kanadski, nemški, švicarski Slovenci, Slovenci z vseh kontinentov, katerih strašna spoznanja v tujini so se zarezala v gube njihovih obrazov. Oni poznajo svet. Poznajo število njegovih lastnin, imajo občutek za kapital, prodajo, donosnost, naložbe, večji so umetnosti poslovanja z zakoni, bilancami, finančnimi škandali. Vsaj deset let bi jih morali pustiti na krmilu, da bi pogнали v uresničenje nacionalni program, a za ta čas bi morali nad politiko in sprtimi strankami izreči moratorij. Potem bi – ob kontaktih in akcijah – zvedeli, kdo smo in svet bi vedel, kaj bo pogrešal, če nas bo izgubil. Vendar, že se pojavlja pomislek: ali tem nadarjenim emigrantom, ki bojo vsi za reforme in prilagoditve svetu, ne manjka . . . kaj? Namreč naše polstoletne izkušnje na teh tleh, ko so od dneva do dneva dozorevale razmere in okoliščine v našem geografskem in ideološkem izolatu? Kaj če se krčevito oklepajo svoje preteklosti, ki so jo nekoč živeli tod, svoje miselnosti in čustvovanja od nekdaj, nostalgije, ki ne zadostuje več za njim povsem nove, tuje razmere, da bi karkoli lahko rešili? Ko bi vsevdilj ponavljali in recitirali samo sami sebe? Kako brezbrambni bi bili zaradi odvisnosti od teh svojih anahronizmov, ranljivi v svojem trmoglavljenju ob resničnosti, ki bi jo odkrili, ob resničnosti, ki nastaja tu? . . . A s kom drugim naj bi živeli, vprašuje Ciril v anketi? Živeli smo v Avstro-ogrski, v kraljevini SHS, (pod okupacijo) v Italiji, Nemčiji in Madžarski, po drugi vojni in federaciji s petimi socialističnimi republikami in dvema avtonomnima pokrajinama. Preizkusili smo se prostovoljno in prisilno v štirih različnih časih in šestih državnih tvorbah z vsemi svojimi sosedi. Kaj in koga naj še preizkusimo? Preizkusimo sebe. Saj zmeraj podcenjujemo ljudi, ki jih predobro poznamo. In nato smo nemalokrat presenečeni.

10.

Vojna, naj mislimo o njej, kar hočemo, je zmeraj tisti meč, ki preseka gordijski voz. (Po praksi na stari celini bi vsakih 20, 30 let morala izbruhniti nova vojna velikega obsega: potemtakem bi imeli zdaj za seboj Tretjo in bili ravnokar, če ne v sredi, potem vsaj na pragu Četrte svetovne vojne. Vojna zmeče ljudi v brezna, v strašne torture in surovo spoznavanje človeka po človeku – in potem se začne za žrtve, prenasičene od grozot in rablje spet čistina, nov svet, novo rojstvo, ob katerem je vsak košček kruha vnovič dragocen in vsaka travica spet zelena.) Ko bi se denimo pred dobrimi tremi

meseci končala vojna, bi bil sleherni dan (kaj šele 100 dni) v novi deželi z mlado vlado velikanski dosežek. A na mirnodobskih ruševinah je to komaj »drekec na palici«. Aplicirati vzorec »100 preizkusnih dni« na naše razmere se mi zdi v celoti (kot mnogokaj drugega doslej) spet eno nekritičnih povzemanj tujih obrazcev za presojo in obračun z našimi razmerami; in to za 45 let staro preteklostjo in 3 mesecev mlado zdajšnjostjo. Kdorkoli bi bil na oblasti, prejšnji ali sedanji, pa naj bi se naprezal kot na plantaži, komaj da bi se kaj poznalo sredi vseh teh razvalin. Šaj je vsakomur, naj bo komunist ali vernik, zaradi rahitičnosti in invalidnosti vsega, resničnost otopela, mu ne zadostuje več, ga ne spodbuja, da se zateka lahko le v domišljijo, k prividom, dokler se tudi ti ne izčrpajo, ga zapustijo, zahtevajo prehod k resničnosti, ki pa ga spet otopi; in nato se začarani krog znova začne. (Vendar je 100 dni nove oblasti seveda dovolj časa, da natančneje, od blizu, pregleda živo kazalo svojih mož. Patetičnih učencev, anarhistov, diletantov smo imeli doslej dovolj pri krmilu. Je kdo med njimi, katerega »rojevajo dogodki in so otroci nevarnosti« (Chateaubriand), da bi ob viharju planil v »zapuščeno krmarjevo mesto«? Zahodni Nemci, sem bral, računajo, da bodo porabili 100 milijard svojih mark in najmanj 10 let za to, če bodo hoteli rešiti NDR. (In Nemčija ima prednost pred nami: obe polovici sta del enega naroda in komunizem jim je bil prinesen na sovjetskih bajonetih, mi pa smo vgrajeni v mnogonacionalni državni kolorit in naš komunizem je, s številnimi atributi, avtonomno slovenski.) Nekdanji blok vzhodnih socialističnih dežel bo postal preogromno breme za Zahodno Evropo, razsežnosti tega, gospodarsko, socialno, kaj šele psihološko, se ne da preceniti; Evropa, ki nosi na grbi še 40 lačnih nerazvitih dežel in milijone beguncev ter ekonomskih emigrantov, si bo morala nadeti za vrat še to pezo, polno nevarnega vitalizma in ždečega besa. Skoraj pol stoletja epohe Titove Jugoslavije pa se tudi ne bo dalo en–dva–tri preboleti čez noč, saj še Napoleonova doba v Franciji ni umrla tam, kjer bi morala: v dušah. Mi vsi skupaj pripadamo rasi komunistov, nacistov, pa marginalcev, ki so bili prisiljeni živeti v njihovi mučni bližini, rasi, ki se je narodila v začetku tega stoletja in zdaj, ob njegovem koncu, počasi lega k poslednjemu počitku. Smo, kot je zadnjič nekdo nekje dejal, 20. stoletje, ki se je fizično in duhovno izčrpalo, da bi ustvarilo »sanje« 19. stoletja, in zato nismo niti malo pripravljene na 21. milenium. Poleg tega Slovenci nismo bili nikoli samostojni in neodvisni: smo horizontalno (v medsebojnosti) in vertikalno (v ciljih) komajda v prvem razredu elementarke. Pred nami je globoka vlečna močvara iz krvi in emocij. In socialnih ograd: danes je še zmeraj v službi, denimo, od 130, odveč 110 ljudi. Gospodarstvo ni samo na tleh zaradi sanj iz 19. st. o paradizu na zemlji, marveč tudi zaradi že skorajda materializirano hromeče miselnosti ljudi. Kardinalna prednost socializma je bila tudi v tem, da so ljudje imeli pravico do lenarjenja, da so računali na svoje t.i. »bolniške«, maratonske sestanke med delovnim časom, na tako imenovane delovne zmage »na jeziku« (nasprotna dopolnila zanje so bili »verbalni zločini«); upor med njimi se je zmeraj začel takrat, ko je socializma postalo sram nizkih dosežkov v proizvodnji in je povečal delovne norme, da bi končno v tekmi s kapitalizmom postal njegova alternativa. »Jaz ne bom delal dopoldne in popoldne.« mi je rekel sekretar osnovne organizacije ZK v službi. »Jaz bom delal tako, kot sem bil vajen in kakor so me naučili.« (Boril se je za svoj prosti čas, ki naj osebno pripada njemu, in če smo natančni: ravnal je po zdravem nagonu: terjal je človečnost spričo

požrešnosti kapitalizma, ki človeka tudi ob nedeljah, kajti čas je dobrina, ne pusti pri miru). Redki delovni zagrizenci (resnično redki!), ki so se bolj kot na denar vezali na delo (napol začeto delo mora biti dokončano), so bili prej cokla v delovnih kolektivih kakor spodbuda. Vsi smo predvidevali katastrofo. Vsi smo govorili: »To bomo nekoč plačali!« in se tolažili »Dokler bo takšna Jugoslavija, se bo malo treslo, pa spet utreslo!« A zdaj je slednjič napočil dan plačila. Vsi, vrženi pred žrelo mašine, da bi tekmovali z njeno brzino, žalujejo ali še bojo žalovali za komodnostjo, ki jim ga je s trohico metafizike omogočal socializem, pa četudi s svojimi zadnjimi difuznimi konci (in ne glede na to, koliko je kdo trpel pod njim). Izgubljeni tavamo po globokem birokratskem gozdu in vsi rezultati naših dejanj imajo komaj toliko sijaja ko žepne baterije. Vprašanje je, kdo se bo upal odpustiti 110 odvečnih ljudi iz služb in bo nagnal tistih 20 preostalih, da bodo delali, kot se spodobi? V zalogi imamo samo enako težke odločitve. In tiste, ki se kažejo kot najboljše, so samo situacijske prilagoditve za dan ali dva.) Vsako naše naprezanje bo ostalo brez koristi, če ne bomo vsi skupaj ugotovili, *kaj imamo in kaj obvladamo* zares. Nekaj se mi laično svetlika, kot denimo les (gozdarstvo, lesna industrija, izdelki iz lesa nasploh), govedoreja, vinogradništvo, skratka, specializirano kmetijstvo... pa dosežki v medicini, nadarjenost za fino tehniko, obtt, turizem, zimske športe, alpinizem, atletiko... od naše literature (nič slabša od tuje, kdor jo pozna, ta ve) predvsem lirika pa književnost za otroke, naša gledališka, likovna, glasbena umetnost, arhitektura, dizajn... To je preprosto seznam stvari, ki zaradi svojih uspehov človeku dobesedno skačejo v oči, zato ga ni težko sestaviti. Kar pa zadeva krivdo za žrtve v vojnem in povojnem času, država po mojem nima pravice nad mrtvimi. Ima samo dolžnost. Mnogi od njih so padli tako, kot so živeli, »kakor bilke brez ponosa, ker so eksekutorjem preprosto verjeli, da so zares podleži, kot bi verjeli svojim podeželskim sodiščem. In mladeniči blagih oči in prazne glave, ki so jim ukazali, da je konec s potrpljenjem, so verjeli, da so burjevestniki, v imenu narodne časti so jih pametno mlatili kot konje, in da ne bi mislili, da so se zmotili, so jih klali ko govedo v klavnici. Mogoče se ni bilo strinjati s tem, ni pa bilo mogoče posmehovati se, dvomiti, biti zmeden.« (To je avtentično intelektualčevo poročilo iz tistega časa.) Je privatni zločin hujši zločin samo zato, ker ni politično organiziran. Živi naj, če pristajamo na to, kar nas čaka, javno priznajo svojo krivdo in se pobotajo med seboj, mrtve pa končno pomilostimo. Niso bili vsi zločinci ne na eni ne na drugi strani. Na eni in drugi so brali Prešerna in Murna, kot tudi Hölderlina in Kleista. Ni mogoče obsoditi 80-, 90-letne Artukoviće na smrt, katerikoli strani so že pripadali, za tisto, kar so počeli kot 20-, 30-letni mladci. Tega mladiča sami ne bi mogli več spoznati kot sebe, če bi jim ga tudi pokazal na cesti. Kdo je že bil to? Ni pravično zvleči njegovo uvelo kožo čez glavo, če je nisi mogel pred 50. leti z onega mladega topoglavca. Neizprosno pa mora priznati in pripovedovati o *vsem tem*. Ne pa zamegljevati. Ali pa molčati. Mnogi so sami sebi sodili v zenitu svojega življenja, ko niso mogli več prenašati, da bi dan in noč buljili v umazanijo, ki so jo zamlada tlačili v zadnjo kamro svoje duše, dokler se ni tamkaj nabralo toliko, da vrata niso več vzdržala in je vsa svinjarija kot plaz udarila na dan, da se ni ničesar drugega več videlo razen nje. Med njimi so bili, ki so se pokončali enako kruto in mučno, kot so pokončali svoje žrtve. Včasih je za perverznostjo, pohlepom, izdajstvom v srcu moralca več kot za krepostjo in zvestobo, iskanje, prizadevanje po absolutnem, hrepenenje po brezimnem.

Vsakdo nosi sodišče v svojih prsih. Kako je mogoče, da ga eni imajo, drugi ne? Vprašati se je treba naposled, na kateri strani so rabljali sami sebe najstrožje sodili. Ali oni, ki so mislili, da so se najbolj oddaljili od božje podobe, ali tisti drugi, ki so bili prepričani, da so ji najbližje? Ko sem bil pri Urhu, me je prevzelo mučno kesanje, da so domobranci, ki sem jim bil naklonjen, storili tak zločin. Mislim sem od vojne naprej le na Jelendol kot strašno maščevanje. In ko je bila spravna maša na Rogu, je meni najbližji človek, ki so mu padli trije bratje v partizanih, zajokal, kot da je njihova smrt na vsem lepem zaman. Vem, to so emocije. A kaj storiti? Govoriti resnico? Ne zamegljevati? Ali pa ker »o čemer ne moremo govoriti, o tem moramo molčati?« Morda, se tolažiš, nas je medsebojno klanje v vojnem in povojnem času doletelo malo pozneje kot druge narode, ki so svoje zgodovinske pokole že absolvirali in jih imajo arhivirane in pozabljene v labirintih svojih podmestnih kleti.

11.

Ne verjamem v spremembe ob mejah. Daljava je zato boljša od bližine. V ljubezni kot za spoštovanje.

12.

Utopija je drugo ime za upanje. Upanje je pa drugo ime za čakanje. Drugače se ne bi mogli prilagoditi kehi, čakati in drhteti pred smrtjo. Ko se sekira bliža, še zmeraj drhtimo pred smrtjo, ker če bi se tresli pred sekiro, bi bilo naše življenje navadna reportaža. Človek se celo na starost jezi na tega »belega jagenjčka«, ki mu sledi za petami, vendar ni upanja, da bi se ga kdaj znebil.

13.

Pisatelj ne pripada ne ideologiji ne stranki. Je vmesna instanca. Distanca. Tako največ stori in koristi. Kar zadeva literaturo, ta ni nikakršen Rdeči križ. Je samo spomin nate v otroštvu, kakšen naj bi bil človek v prihodnosti, ko doseže vse – zrelost.

Zarko
Petan

Pisatelj je vedno sam proti vsem

1. Ustvarjalna stiska, pogojena s protislovjem med slovenstvom in pisateljevanjem, mi je povsem neznan. Kot otrok sem preživel enajst let na Hrvaškem, kjer sem končal osnovno šolo, štiri razrede gimnazije z malo maturo; v Slovenijo sem se vrnil šele 1945. leta; doma smo vedno govorili slovensko, vendar nisem bil nikoli pretirano obremenjen s slovenstvom. V zvezi s tem naj povem zanimivo skušnjo. Cankarjevo Pohujšanje sem najprej prebral v slabem hrvaškem prevodu, ko sem čez mnogo let režiral to izjemno igro v Mestnem gledališču ljubljanskem, sem se najbrž pod vplivom prvega branja odločil za posodobitev Pohujšanja, kar je takrat zbudilo kontraverzne odmeve. V hrvaški